خىتاي ئۇيغۇر لاگېرلىرى. «ئۇ يەر دوزاختىنمۇ ناچار»

ئاننا مىكۇلسكا (پولشا)

2022-يىلى 2-ئاينىڭ 3-كۈنى

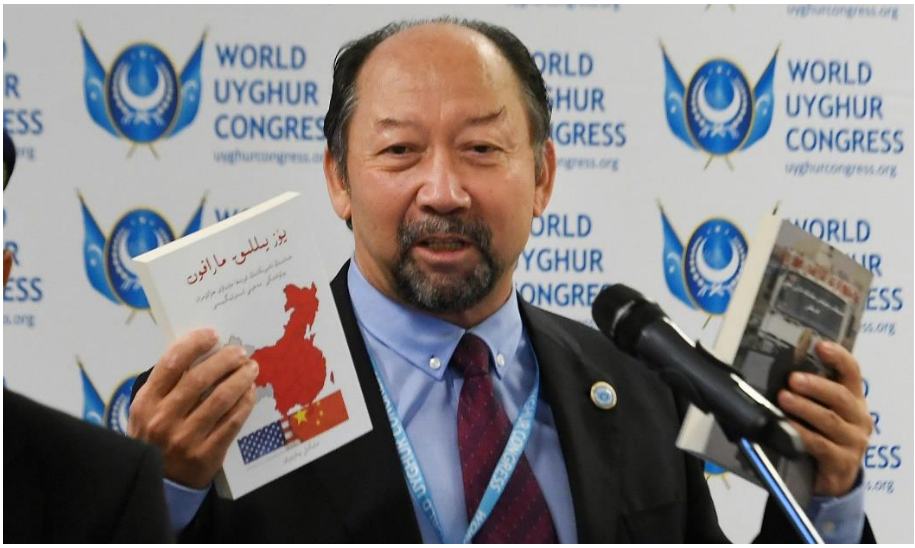

دوكتور ئەركىن سىدىق دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى ئومۇمىي يىغىنىدا سۆز قىلدى. مەنبە: PAP، CTK، سۈرەت: مىچېلا رىخوۋا.

مېنىڭ ۋاستىچىم خىتايدىكى «قايتا تەربىيىلەش» لاگېرنىڭ ئىككى قوغدىغۇچىسى بىلەن ئالاقىلاشتى. ئۇ ئۇلاردىن لاگېرنىڭ ئىچىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى سورىدى. بىرى جاۋاب بېرىپ: «يەر يۈزىدىكى دوزاخنى تەسەۋۋۇر قىلىپ بېقىڭ، لاگېر ئۇ يەردىن مىڭ ھەسسە ناچار» دېدى.
– دوكتور ئەركىن سىدىقنىڭ ئانا يۇرتى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەھۋال ھەققىدە دېگەنلىرى.

دوكتور ئەركىن سىدىق 1958-يىلى خىتاينىڭ شىنجاڭ ئۇلكىسىدىكى ئاقسۇدا تۇغۇلغان، ئىلىم-پەن دوكتورى، NASA نىڭ ئوپتىكا ئىنژېنېرى، ئىلمىي لېكتور، كىشىلىك ھوقۇق پائالىيەتچىسى. ئۇ شىنجاڭ، ياپونىيە ۋە ئامېرىكىدا ئوقۇغان ھەمدە پەن-تېخنىكا جەھەتتىكى مۇنەۋۋەر ئوقۇغۇچى ۋە لېكتور سۈپىتىدە مۇكاپاتلانغان. نەچچە ئون پارچە ئىلمىي نەشرنىڭ ئاپتورى. ھۆكۈمەتسىز تەشكىلات «ئۇيغۇر پروجېكت فوندى» نىڭ قۇرغۇچىسى، خىتايدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى بىلىملەرنى تارقاتقۇچى، ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە تىلىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئاكتىپ كۈرەش قىلغۇچى.

كۆپ يىللاردىن بۇيان، خەلقئارا كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتلىرى 18-ئەسىردە خىتاي تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغان شىنجاڭ ئاپتونوم رايونىدىكى مۇسۇلمان ئاز سانلىق مىللەت ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىدىن ئەندىشە قىلىپ كەلدى.

يېقىنقى يىللاردا بىر قانچە قېتىم يۈز بەرگەن نامايىش ۋە توپىلاڭ، شۇنداقلا ئۇيغۇر بۆلگۈنچىلىرىنىڭ ھۇجۇملىرى قاتارلىق كۆنسېرى كۈچىيىۋاتقان مۇستەقىللىق خاھىشىغا قارىتا، خىتاي تېررورلۇققا قارشى رەھىمسىزلەرچە كۈرەش قىلدى. ئەمەلىيەتتە، ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان زۇلۇم كۈچىيىپ، ئۇلار دۆلەتنىڭ كۈچلۈك كونتروللۇقى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيەسىنىڭ قۇربانىغا ئايلاندى.

بىر قانچە يۈز قاراۋۇللار تەرىپىدىن قاتتىق قوغدىلىدىغان ئاتالمىش قايتا تەربىيەلەش لاگېرلىرى مەسچىتنىڭ بوسۇغىسىدىن ئۆتۈش ياكى چەتئەلدىكى ئائىلە ئەزالىرى بىلەن ئالاقىلىشىشتەك يېنىك جىنايەتلەرنى سادىر قىلغان ئۇيغۇرلار قامىلىدىغان جايدۇر. لاگېر شاھىتلىرىنىڭ بايانلىرىغا قارىغاندا، لاگېرلاردا قىيناش ۋە باسقۇنچىلىق قىلىش ئېلىپ بېرىلىدىكەن.

تاراتقۇلارنىڭ تەكشۈرۈشىدە يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ شىنجاڭ رايونىدىكى سانائەت، دېھقانچىلىق ۋە باشقا يەرلەردە مەجبۇري ئەمگەككە سېلىنىدىغانلىقى بايقالغان. 2020-يىلدىكى دوكلاتتا كۆرسىتىلىشىچە، تۆمەنلىگەن ئۇيغۇرلار خىتاينىڭ باشقا رايونلىرىدىكى زاۋۇتلارغا يۆتكەلگەن. ئاۋستىرالىيە ASPI ئىنستىتۇتىنىڭ دوكلاتىغا قارىغاندا، بۇ زاۋۇتلار Nike، Adidas، Volkswagen، Amazon ۋە Apple قاتارلىق دۇنياۋى شىركەتلەرنىڭ تەمىنلەش زەنجىرىگە جايلاشقان.

شىنجاڭدا تەخمىنەن 13 مىليون ئۇيغۇر ياشايدۇ. ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرى لاگېرلاردىكى مەھبۇسلار سانىنىڭ 3 مىليونغا يېتىدىغانلىقىنى مۆلچەرلىدى. خىتاي بارلىق ئەيىبلەشلەرنى ئىزچىل رەت قىلىپ كەلدى.

ئانىنا مىكۇلسكا: دۆلىتىڭىزگە قايتىشنى خالامسىز؟

دوكتور ئەركىن سىدىق: بۈگۈن مۇمكىن ئەمەس. 90-يىللاردا مەن 15 يىل قارا تىزىملىككە كىرگۈزۈلدۈم. ئەمما شەرقىي تۈركىستان ھەقىقىي مۇستەقىللىققا ئېرىشسە، ئۇ يەرگە قايتىپ ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەشنى خالايمەن.

مەن كىيىنكى ئەۋلادلارغا ئوخشاش توختىماي كەمسىتىش تۇيغۇسى ئىچىدە چوڭ بولدۇم. مەسىلەن، مېنىڭ دەۋرىمدە ئۇيغۇرچە ۋە خىتايچە ئىككى خىل مەكتەپ بار ئىدى. ئۇيغۇر مەكتەپلىرى شەھەر ئەتراپى رايونلىرىدا ئىدى، خىتاي مەكتەپلىرى شەھەر مەركىزىدە بولغاچقا، ئوقۇغۇچىلار ئۆيگە يېقىن يەردىن دەرس ئالاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خىتاي مەكتەپلىرىدە تېخىمۇ

ياخشى كۇتۇپخانا، سىنىپ، ئورۇندۇق، ئۇستەللەر بار ئىدى ... ھەممە ئۇلار قىشتا سىنىپلىرىنى ئىسسىتىش ئۈچۈن كۆمۈرگە ئېرىشەتتى. ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلىرى يېتەرلىك كۆمۈرگە ئېرىشىش ئۈچۈن ھەمىشە قىينىلاتتى.

قارا تىزىملىككە كىرگۈزۈلدىڭىزمۇ؟ بۇ سۆزىڭىزنىڭ مەنىسى نېمە؟

15 يىلدىن بۇيان مەن ئۆز ۋەتىنىمگە بارالمىدىم. ئەڭ ئاخىرقى قېتىم ۋەتىنىمگە بارغىنىم 2009-يىلى، يەنى ئۈرۈمچى ۋە قەشقەر قىرغىنچىلىقىدىن سەل بۇرۇن ئىدى.

بۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ خىتايلارنىڭ چەتكە قېقىشىغا قارشى نامايىشى ئىدى. ساقچىلار بىلەن توپىلاڭ ۋە توقۇنۇش سەۋەبىدىن 200 دەك ئادەم ئۆلدى.

ئۇنىڭدىن ئالتە يىل ئۆتكەندىن كېيىن، مېنى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلىدىغان ئالەم تېخنىكىسى ھەققىدىكى خەلقئارالىق ئىلمىي دوكلات يىغىنىدا دوكلات بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. مەن ماقۇل بولدۇم، چۈنكى ئەگەر مەن ۋىزا ئالالىسام، ئاخىرىدا شەرقىي تۈركىستانغا بېرىپ ئائىلەمدىكىلەر بىلەن كۆرۈشۈشنى ئۈمىد قىلاتتىم. ئەمما ماڭا خىتاي ۋىزا بەرمىدى.

نېمىشقا؟

چۈنكى مەن ئۇيغۇر بولغاچقا. بۇنى باشقىچە چۈشەندۈرگىلى بولمايدۇ. شەرقىي تۈركىستاندا مېنىڭ يەنىلا ئۈچ قېرىندىشىم بار، ئۇلارنى كۆرمىگىلى نەچچە يىللار بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھەتتا مەن ئۇلار بىلەن ئالاقىمۇ قىلالمايمەن. خىتاي ھۆكۈمىتى مېنى «تېرروررچى» دەپ جاكارلىدى، شۇڭا مەن بىلەن ئالاقىلاشقىمەن دەيدىغان ھەر قانداق ئىش جىنايەت ھېسابلىنىدۇ. مەن پەقەت ئامېرىكىغا كۆچۈپ كەلگەن سىڭلىم بىلەنلا بىخەتەر پاراڭلىشالايمەن.

خىتاي ھۆكۈمىتى سىزنى تېرروررچى دېگۈدەك سىز نېمە ئىش قىلدىڭىز؟

مەن ئىلمىي نەتىجىلىرىم بىلەن شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر جامائىتىدە خېلى داڭق قازاندىم: مەن ئۇنىۋېرسىتېتتىكى ۋاقتىمدا ماقالىلىرىم ئېلان قىلىندى، ياپونىيەدە ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا ئېرىشتىم. مەن يەنە مەسلىھەت بېرىش ئىشىنىمۇ قىلدىم – ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ چەتئەلگە چىقىپ ئوقۇش تەييارلىق ئىشلىرىغا ياردەم قىلدىم.

مەن ئىلىم-پەن دۇنياسىدىكى قىزىق تېما بولۇۋاتقان تاشقى پىلانېتلارنى كۆزىتىش ۋە بايقاش ساھەسىدە ئىشلەيمەن. مېنى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئۇنىۋېرسىتېتلار تەكلىپ قىلدى، خىتاي مېنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتلاردا لېكسىيە بېرىشىمگە رۇخسەت قىلمىدى. شۇڭا مەن مەكتەپ

ھويلىسىدا ئاساسەن مەخپىي ھالدا ئوقۇغۇچىلار بىلەن كۆرۈشتۇم. مەن بىلىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى يوقاپ كەتتى.

«بىز چوقۇم ئاۋازىمىزنى دۇنياغا ئاڭلىتىشىمىز كېرەك»

چوڭ خەتەرگە قارىماي، كىشىلەر سىز بىلەن ئالاقىلىشىدىكەن. سىز ئۇيغۇر پروجېكت فوندىنىڭ رەئىسى ئىكەنسىز، ئاكتىپ ھالدا ئۇيغۇرلار جەمئىيىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىكەنسىز ۋە خىتاينىڭ ئەھۋالىنى دۇنياغا خەۋەر قىلىدىكەنسىز.

بىز ھازىر دۈچ كېلىۋاتقان خىتاينىڭ خورلۇقلىرى ۋە زوراۋانلىقلىرىنى چوقۇم سۆزلىشىمىز كېرەك. خىتايدا ياشايدىغان ئۇيغۇرلار چەتئەلدىكى بىز بىلەن ئالاقىلەشسە، ئۇلارنىڭ بىخەتەرلىكى ۋە ھاياتىغا خەتەر ئېلىپ كېلىدۇ.

مەن، پەقەت ئىنتېرنېتتا پاراڭلاشقانلىقىمىز ئۈچۈنلا ئاتالمىش قايتا تەربىيەلەش لاگېرىغا، ئەمەلىيەتتىكى جازا لاگېرىغا ئەكېتىلگەن يىگىرمە نەچچە ياشتىكى ئىككى ياشنى بىلىمەن. مەن ئۇلارغا: «مەن بىلەن ئالاقىلەشمەڭ، بۇ خەتەرلىك» دېگەن بولساممۇ، ئەمما ئۇلار ئاڭلىمىدى. ئۇلارنىڭ بىرى: «مەن بىر نەچچە ئايدىن كېيىن ئالاقىلىشىمەن» دەپ يازغان. يەنە بىرى ئۆزىنىڭ قاچانغىچە ياشىيالايدىغانلىقىنى بىلمەيدىغانلىقىنى دېگەن. ئىككىيلەن كېيىن ئىز-دېرەكسىزلا غايىب بولدى.

بۇنداق رەھىمسىز زىيانكەشلىك قاچانغىچە داۋاملىشىدۇ؟

تۇنجى لاگېرلار 2014-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئىككى يىلدىن كېيىن كەڭ كۆلەملىك تۇتقۇن قىلىش باشلانغان. تۇتقۇن قىلىنىشنىڭ سەۋەبلىرى ساقال قويۇش، مەسچىتكە بېرىش ياكى چەتئەلدىكى كىشىلەر بىلەن ئالاقىلىشىش دېگەندەك ئۇششاق ئىشلار بولۇپ، ئۇنىڭ بىر پۈتۈن تىزىملىكى بار.

سىز ئۇلارنى «جازا لاگېرلىرى» دەپ ئاتىدىڭىز. بۇ ناھايىتى كۈچلۈك سېلىشتۇرۇش. ئۇ يەردە يۈز بېرىۋاتقان ئىشلار توغرىسىدا ئۇچۇرلىرىڭىز بارمۇ؟

سابىق مەھبۇسلار، يەنى گۇۋاھچىلار جۈرئەت قىلىپ سۆزلىگەن ئىشلار، يەنى ناچار شارائىت، نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ ناھايىتى كىچىك ئۆيلەرگە سولىنىشى، كېسەللىكلەر، تازىلىق شارائىتىنىڭ ئىنتايىن ناچارلىقى قاتارلىقلارنى بىزمۇ بىلىمىز. مەن ۋاستىچى ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىككى يۇقىرى دەرىجىلىك ساقچى بىلەن ئالاقىلەشتىم. لاگېر قانداق يەر؟ ئۇلارنىڭ بىرى: «يەر يۈزىدىكى دوزاخنى تەسەۋۋۇر قىلىپ بېقىڭ، لاگېر ئۇ يەردىن مىڭ ھەسسە ناچار» دېدى. ھەر ئىككىسى لاگېر ۋە زاۋۇتلارغا سولانغان مىليونلىغان ئۇيغۇرلارنىڭ خىتاينىڭ

باشقا ئۆلكىلەرگە يۆتكىلىشى، ئۇلارنى لاگېردىن بىۋاستە تۇرمىگە ئېلىپ بېرىش ھەققىدە سۆزلىدى.

بىز بۇ ھادىسىنىڭ كۆلىمىنى بىلەمدۇق؟ لاگېرغا قانچە ئادەم سولاپ قويۇلغان، قانچە لاگېر بار؟

رەسمىي سانلىق مەلۇماتلار ئىنتايىن مەخپىي، ئەمما بىز نەچچە يۈز لاگېرنىڭ بارلىقىنى، شۇنداقلا يەنە يېڭى لاگېرلارنىڭ توختىماي سېلىنىۋاتقانلىقىنى بىلىمىز. بۇنى گېرمانىيەلىك ئانتروپولوگ ئادرىئان زېنز قاتارلىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ دوكلاتلىرى ئىسپاتلايدۇ. ئۇ خىتايدىكى يىغىۋېلىش لاگېرلىرى ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ باردى. ئۇ شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ 25 مىڭدىن ئارتۇق ھۆججىتىنى قولغا چۈشۈردى، بۇنىڭدا لاگېرلاردا 1.5 مىليون ئادەم بارلىقى كۆرسىتىلدى (2019-يىلدىكى سانلىق مەلۇمات - تەھرىر ئىلاۋىسى).

مەن مەھبۇسلارنى تەجرىبە قىلىش، چەتئەللەرگە ئىچكى ئەزا سېتىش، باسقۇنچىلىق ۋە ئۆلۈم جازاسى ئىجرا قىلىش قاتارلىق ئۇچۇرلارنى ئاڭلىدىم. مەن بىر مىليوندىن ئارتۇق ئۇيغۇرنىڭ شىنجاڭ جازا لاگېرلىرىغا سولانغانلىقىنى دوكلات قىلغان تۇنجى پاش قىلغۇچى. 2017-يىلى 12-ئايدا، مەن ئۈرۈمچىدىكى بىر ئۇنىۋېرسىتېتتىن كەلگەن بىر خىتاي دوستۇم بىلەن كۆرۈشتۈم. ئۇ ماڭا بىر شىنجاڭ ھۆكۈمەت ئەمەلدارىنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتتىكى پەقەت خىتاي خىزمەتچىلەرگىلا ئېچىلغان يىغىنىدا 2017-يىل ئىچىدىلا 800 مىڭدىن ئارتۇق ئۇيغۇرنىڭ تۇتقۇن قىلىنغانلىقىنى دېگەنلىكىنى ئېيتتى. دوستۇم ماڭا يەنە تۇتۇلغانلارنىڭ سانىنىڭ بىر مىليوندىن ئېشىپ كېتىدىغانلىقىنى دېدى. مەن بۇ ئۇچۇرلارنى كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش تەشكىلاتىدىكى مايا ۋاڭغا يەتكۈزدۇم، ئۇ بۇ ئۇچۇرلارنى 2018-يىلى 1-ئايدا دۇنياغا ئېلان قىلدى. دۇنيادىكى نۇرغۇن ھۆكۈمەتلەر، خەلقئارالىق تەشكىلاتلار ۋە ئىلىم-پەن ساھەسىدىكىلەر ئۇچۇن بۇ سان تېخى ئۆزگەرمىدى.

ئەمما خىتاي ئۆزىگە پايدىسىز پاكىتلارنى يوشۇرۇشقا ئىنتايىن ئۇستا. دەلىل-ئىسپات ياكى زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىلارنىڭ جەسىتىنى تېپىش مۇمكىن ئەمەس.

غەرب دۆلەتلىرى، ياۋروپا بىرلەشمىسى ياكى ئامېرىكا خىتاينىڭ بۇ ھەرىكەتلىرىگە نىسبەتەن نېمىلەرنى قىلالايدۇ؟

بۇ يەردىكى مەسىلە ئۇلار خالاش-خالىماسلىقتىن ئىبارەت. نېمىلا دېگەن بىلەن، خىتاي ئىقتىسادىي جەھەتتىن كۈچلۈك دۆلەت، غەرب ئۇلار بىلەن سودا قىلىدۇ. خەلقئارالىق شىركەتلەر توقۇمىچىلىق ۋە يۇقىرى تېخنىكىلىق كەسىپلەردە تۇرمىلەرگە سولانغان ئۇيغۇرلارنىڭ مەجبۇرىي ئەمگىكىدىن پايدا ئالىدۇ. شۇڭا ئۇيغۇرلارنىڭ ھوقۇقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ئاسانلا نەتىجىگە ئېرىشەلمەسلىكى مۇمكىن.

خىتاي ئالدى بىلەن ئىقتىسادىي جەھەتتە دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشنى، ئاندىن قەدىمكى خىتاي ھۆكۈمدارلىرىنىڭ پرىنسىپى ۋە تەرتىپى بويىچە دۇنيانى باشقۇرۇپ، دۇنيانىڭ پىرامىدا قاتلىمىنىڭ چوققىسىدا پەقەت بىرلا ئالىي خىتاي ھۆكۈمدار بولۇشنى ئويلايدۇ. 2014-يىلى، ج ك پ ھۆكۈمرانلىرى ئۇيغۇرلارنى يوقىتىشنى قارار قىلدى، چۈنكى ئۇيغۇرلار خىتاينىڭ بۇ پىلانىغا توسالغۇ ياكى قولايسىزلىق بولۇپ قالدى. ئۇيغۇرلارنىڭ بۈگۈنكى تەقدىرى بەلكىم دۇنيادىكى باشقا كىشىلەرنىڭ ئەتىكى تەقدىرىگە ئايلىنىشى مۇمكىن. بۇنىڭدا ئاللىقاچان نۇرغۇن پاكىتلار بار: پەقەت خوڭكوڭ خەلقىگە نېمە بولغانلىقىغا، تەيۋەندە نېمىلەر بولۇۋاتقانلىقىغا، ھازىر خىتاي شىركەتلىرى سودا قىلىۋاتقان ئافرىقىدىكى كىشىلەرگە نېمىلەرنىڭ بولۇۋاتقانلىقىغا قاراپ بېقىڭ. دۇنيا ئاچكۆزلۈكتىن ۋاز كېچىپ، خىتاينىڭ خىرىسىغا تاقابىل تۇرۇشى كېرەك.

شىنجاڭدىكى كۈندىلىك تۇرمۇش قانداق؟

دائىرىلەر ئاھالىلەرنىڭ بارلىق ئۇچۇرلىرىنىمۇ يىغىدۇ. ئۆيىڭىزدىن چىققاندا ئىشىك ئالدىدىكى QR كودىنى سىكانېرلىشىڭىز كېرەك، ئۆيدىن چىقىپ كېتىش ئاللىقاچان گۇمانلىق دەپ قارىلىدۇ. ھەر بىر قەدەمدە كامېرا بار. بەلكىم IJOP ئەپىنى ئاڭلىغان بولۇشىڭىز مۇمكىن.

شۇنداق، كىشىلىك ھوقۇقنى كۆزىتىش تەشكىلاتىنىڭ تەكشۈرۈشى نەتىجىسىدە، بۇ پىروگراما ئۇيغۇرلارنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارلىق تېلېفونلىرىغا مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورنىتىلغان. مەلۇم بولۇشىچە، ئۇ ھەتتا ماشىنىنىڭ رەڭگىدىن تارتىپ قان تىپىغىچە ھەر خىل سانلىق مەلۇماتلارنى توپلايدىكەن. دائىرىلەر بۇ ئەپ ئارقىلىق كىمنىڭ گۇمانلىق، كىمنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكى، كىمنىڭ قولغا ئېلىنىشى كېرەكلىكىگە ھۆكۈم قىلالايدۇ.

چۈنكى ئۇلارنىڭ ئارزۇ قىلغىنى بۇ ئۇچۇرلارنىڭ ھەممىسىنى توپلاش ئەمەس، بەلكى قورقۇنچ كەيپىياتى يارىتىش. بىزنى دائىم نازارەت قىلىپ تۇرۇش ۋە كونترول قىلىش.

«ئۇ رادىيودىن باشلاندى»

سىز 1990-يىللاردا دوكتورلۇق ئوقۇغۇچىسى سۈپىتىدە خىتايدىن ئامېرىكىغا كېلىپسىز. ئۇ چاغدا ئۇيغۇرلارنىڭ چەتئەلگە چىقىشى بۈگۈنكىدەك بەك تەسمىتى؟

شۇنداقتىمۇ، پاسپورت ئېلىش بىز ئۈچۈن مۇمكىن ئەمەس ئىدى. مەسىلەن، 90-يىللاردا، ئامېرىكىدىكى يېشىل كارتا خىتايدىن كەلگەن 60 مىڭ ئوقۇغۇچىغا بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە تەخمىنەن 10 ئۇيغۇرمۇ بار، مەنمۇ شۇلارنىڭ بىرى. ئەمما بۇ ئىنتايىن قىيىن ئىدى.

بۈگۈنكى كۈندە، ئامېرىكىدا 5 مىليون ئەتراپىدا خىتاي كۆچمەن ياشايدۇ، ئۇيغۇرلار پەقەت 3 مىڭدىن 5 مىڭغىچە. بۇ بىزنىڭ چەتئەلگە چىقىشىمىزنىڭ قانچىلىك قىيىن ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

بىز سىزنىڭ NASA دىكى خىزمىتىڭىز توغرىسىدا پاراڭلىشايلى. ئۇ قانداق باشلاندى؟ كىچىك ۋاقتىڭىزدا ئالەم بوشلۇقى ساياھىتى ۋە ئۆزىڭىزنىڭ راكېتاسىنى ياساشنى ئارزۇ قىلامتىڭىز؟

ئۇ مېنىڭ ياش ۋاقتىمدىكى رادىيودىن باشلانغان، ئۇ ۋاقىتلاردا رادىيو بىر ھەشەمەتلىك نەرسە ئىدى. كىمدە رادىيو بولسا، ئۇ باي ھېسابلىناتتى. مەن بىر نامرات ئائىلىدە چوڭ بولغان، شۇڭا ئاكام ئىككىمىز ئۆزىمىز رادىيو قۇراشتۇرۇشنى قارار قىلدۇق.

بىز تېجەپ يىغقان پۇللارنىڭ ھەممىسىگە زاپچاسلارنى سېتىۋالدۇق، بەزىدە ئۇلارنى ئەخلەت ساندۇقلىرىدىنمۇ ئىزدەپ، بىر يىلدىن كېيىن ئۆزىمىزنىڭ رادىيوسىنى قۇراشتۇردۇق. ئاندىن مەن ئىلىم-پەننىڭ كۈچىنى ھېس قىلدىم، ئەمما مەن ھازىرقى ئورنۇمغا كېلەلەيدىغانلىقىمنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدىم.

بۇ ناھايىتى ئۇزۇن يول. مەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، بىر يېرىم يىللىق مەجبۇري قايتا تەربىيە ئالدىم، دېھقانچىلىق مەيدانىدا ئىشلەشنى ئۆگەندىم. مەن ئەمەلىيەتتە دۇنيادىن ئايرىلىپ قالغانىدىم، ئەمما شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىغا تەييارلىق قىلاتتىم.

ئۇ تۈنجى قېتىم مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدىمۇ؟

ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىدا مەن پۈتۈن شىنجاڭدا ئىككىنچى يۇقىرى نومۇرغا ئېرىشتىم. ئالىي مەكتەپتە ئۆزۈمنى ھۆرمەتلەنگەندەك ھېس قىلدىم، ئەمما ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ تېشىغا چىقىپلا، مەن ئۇيغۇر، يەنى ئىككىنچى دەرىجىلىك پۇقرا ئىدىم.

كېيىن ئىلىم-پەندىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىڭىز بۇنى ئۆزگەرتەلمىدىمۇ؟

دىپلوم ئالغاندىن كېيىن، خىتاي دائىرىلىرى مېنى خىزمەت ئورنى بىلەن تەكلىپ قىلماقچى بولدى. مېنىڭ نۇرغۇن پۇل تاپالايدىغانلىقىمنى، ئۆزۈمنىڭ شەخسىي شوپۇرۇم ۋە ئاشپىزىم بولىدىغانلىقىنى ئاڭلىدىم.

بىر-ئىككى كۈن مەن بۇ تەكلىپ ئۈستىدە قاتتىق ئويلاندىم، ئەمما مەن ھۆكۈمەتتە ئىشلەش ئۈچۈن يالغان سۆزلىشىم كېرەكلىكىنى بىلەتتىم. شۇڭا مەن ئايالىمغا دېدىم: «ئەگەر بۇ تەكلىپنى قوبۇل

قىلسام، ئالتە ئايدىن ئېشىپ كەتمەيمەن، چۈنكى مەن سۈكۈت قىلىپ تۇرالمايمەن». ئەڭ ئاخىرىدا، مەن ئۆز پىلانىمدا چىڭ تۇردۇم، يەنى ئۇنىۋېرسىتېتتا ئىشلەشنى قارار قىلدىم.

ئاندىن سىز ياپونىيەگە بېرىپ دوكتورلۇقتا ئوقۇشنى قارار قىلىپسىز.

1985-يىلى، شىنجاڭ ھۆكۈمىتى رايوندىكى ھەرقايسى ئۇنىۋېرسىتېتلاردىن 17 نەپەر ياش ئۇيغۇر ۋە قازاق ئوقۇتقۇچىنى 3 پەندە ئىمتىھان ئېلىپ تاللىغان. مەن ئەڭ يۇقىرى نومۇرغا ئېرىشىپ، زىيارەتچى تەتقىقاتچى سۈپىتىدە باشقىلار بىلەن بىللە ياپونىيەگە باردىم. بىزنىڭ ياپونىيەدىكى ۋاقتىمىز ئاخىرلاشقاندا، مەن ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ فىزىكا فاكۇلتېتى كالىفورنىيە شتاتلىق ئۇنىۋېرسىتېتى Northridge شۆبىسىدە ئوقۇش ئۈچۈن ئۇيغۇر فىزىكا ئوقۇتقۇچىسىغا بېرىلىدىغان ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا ئېرىشتى. بۇ پۇرسەتكە لاياقەتلىك بولىدىغان باشقا ئادەم بولمىغاچقا، بۆلۈمىمىز بۇ پۇرسەتنى ماڭا بەردى، مەن 1988-يىلى كۈزدە ئامېرىكىغا كەلدىم.

مەن ئالدى بىلەن بۇ ئۇنىۋېرسىتېتتىن ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشتىم، ئاندىن كالىفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتى دەيۋىستا دوكتورلۇق ئوقۇشۇمنى باشلىدىم. دەل مۇشۇ ۋاقىتتا مەن ۋە باشقا بىر قانچە ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلىرىغا پرېزىدېنت جورج بۇشنىڭ بۇيرۇقى بىلەن يېشىل كارتا ئېلىش پۇرسىتى بېرىلدى. بۇ بەلگىلىمە خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ 1989-يىلى 6-ئاينىڭ 4-كۈنى تيەنئەنمېن مەيدانىدىكى ئوقۇغۇچىلارنى باستۇرۇشىغا بولغان ئىنكاس ئىدى.

مەن ئۆزۈمنى ۋە ئائىلەمنى بېقىش ئۈچۈن دەرسلەردىن كېيىن كەچتە ئىشلەيتتىم. بۇ ئاسان ئەمەس ئىدى.

ئەمما سىز ئاخىرى نەتىجىگە ئېرىشىپسىز. بۈگۈن سىز NASA دا ئىشلەيدىغان ئوپتىكا ئىنژېنېرى.

مەن پىروفېسسورلىرىمدىن ئۇنىۋېرسىتېتتا ياردەمچى ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش پۇرسىتى بېرىشنى تەلەپ قىلدىم. ئاخىرى 25 پىرسەنتلىك ياردەمچى ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىگە ئېرىشتىم. ئەمما ئۇنىڭدىن كەلگەن كىرىم ئۆزۈمنى قامداشقا يەتمەيتتى، شۇنىڭ بىلەن ئائىلەم مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسىدا ئاشخانا ياردەمچىسى بولۇپ ئىشلەپ ياردەم قىلدى. ئۇنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، مەن ئوقۇشۇمنى داۋاملاشتۇرالىدىم.

مېنىڭ دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيەم «ئەڭ ئالىي دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيەسى» دەپ باھالاندى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، مەن كىرمنىي جىلغىسىدىكى ھەرقايسى شىركەتلەردە ئىشلىدىم. ئۇ يەردىن ئاخىرى NASA غا كەلدىم.

ختاي تەرىپىدىن NASA سانلىق مەلۇماتلىرىنى يوشۇرۇنچە ئاڭلاۋاتقان ئىشلىرىغا دۇچ كەلدىڭىزمۇ؟

ئوخشىمىغان ئىشلار يۈز بېرىدۇ. 10 يىللار ئىلگىرى، ختاينىڭ ئوخشىمىغان ئۈچ يېرىدىكى ختاي ئورگانلىرى مېنىڭ JPL (Jet Propulsion Laboratory - NASA نىڭ تەتقىقات مەركىزىنىڭ بىرى) خاتىرە كومپيۇتېرىمدىكى سانلىق مەلۇماتلارغا ئېرىششكە ئۇرۇنۇشتەك ئىشلار يۈز بەردى. كومپيۇتېر غەلىتە ھەرىكەت قىلىشقا باشلىغاندا مەن JPL بىخەتەرلىك تېلېفونىغا تېلېفون قىلدىم، ئۇلار FBI ۋاكالەتچىسىنى ئىشخانامغا ئەۋەتتى. ئىككىمىز بۇ ئەھۋالنى بىر مەزگىل كۆزىتىپ، ھەر قانداق كۇنۇپكىنى باسقاندا كومپيۇتېرنىڭ تېكىست ھۆججىتى قۇرغانلىقىنى ۋە بۇ ھۆججەتنى چېكىش ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى خاتىرىلىگەنلىكىنى بايقىدۇق. بىز ھۆججەتنى بىر نەچچە قېتىم ئۆچۈردۇق، ئەمما كومپيۇتېر يەنىلا يېڭىسىنى قۇردى. FBI نىڭ ۋاكالەتچىسى ماڭا ھۇجۇمنىڭ ختايدىن كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. ئاخىرىدا ئۇ مېنىڭ خاتىرە كومپيۇتېرىمنى ئېلىپ دىسكىنى فورماتلىدى. قانداقلا بولمىسۇن، ختاي دائىرىلىرىنىڭ چەتئەلدىكى ئۇيغۇر پائالىيەتچىلىرى ۋە كىشىلىك ھوقۇق پائالىيەتچىلىرىنى قانداق ئىز قوغلىغانلىقىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس.

مېنىڭ كەچۈرمىشىمگە ئاساسلانغاندا، مەن 2006-يىلى شەرقىي تۈركىستاننى زىيارەت قىلغاندا، ساقچىلار ماڭا «ھەمكارلىق» تەكلىپىنى بەردى. مەن ئۇلارنىڭ قىلماقچى بولغانلىرىنىڭ قانۇنسىز ئىكەنلىكىنى ئېيتتىم. مەن ئالدى بىلەن NASA نىڭ يازما ئىجازىتىنى ئالماي تۇرۇپ، چەتئەل ھۆكۈمىتى بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋەت ئورنىتىشىمغا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. مەن چوقۇم ئامېرىكىنىڭ بېيجىڭدىكى باش ئەلچىخانىسىغا تېلېفون قىلىپ، بۇ سۆھبەتنى داۋاملاشتۇرۇشتىن بۇرۇن ئۇلاردىن مەسلىھەت سورىشىم كېرەك. ئۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار مېنى ئەمدى ئاۋارە قىلمىدى.

مەن بىر نەچچە قېتىم تەھدىتكە ئۇچرىدىم: ئەگەر سەن مۇشۇنداق قىلساڭ، ئائىلەڭدىكىلەر تۈرمىگە كىرىدۇ. ختايدىكى يېقىن كىشىلىرىگە ختاي بېسىم قىلغان تەقدىردىمۇ، كىشىلەر يەنىلا بىزنىڭ ھوقۇقىمىز ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ.

ختاينىڭ بۈگۈن قىلىۋاتقانلىرى ئىرقىي قىرغىنچىلىقتىنمۇ ۋەھشىي. ئۇلارنىڭ مەقسىتى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى يوقىتىشلا ئەمەس، بەلكى بىزنىڭ ئەزەلدىن مەۋجۇتلۇقىمىزنى ئىنكار قىلىشتۇر.

سىزنىڭچە ئۇلار بۇنى قىلالامدۇ؟

بۇنى مەن مۇنداق دەي: بۈگۈن پەقەت نەۋرىلىرىملا بەزىدە مېنى كۈلدۈرۈۋېتىدۇ. مەن ھوقۇقىمىز ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا يەنىلا ئاكتىپمەن. ئەمما مەن ھازىر ئانچە كۈلەلمەيمەن. روھىي سالامەتلىكىم كۆرۈنەرلىك ناچارلاشتى.

مەن ئەنئەنىۋى ئۇيغۇرچە چالغۇنى چېلىشنى ياخشى كۆرەتتىم، ئۇ دۇتار دەپ ئاتىلىدۇ، بۈگۈن مەن چالالمايمەن. ئۇنداق ئىستەك، ئۇنداق بىر تۇيغۇ ... ئۇنداق نەرسە مەندە ئۆلدى.

دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر ئىرق ياكى مىللەت ئۆز ئىشىنى تولۇق باشقۇرالايدىغان ۋاقىتتا باشقا بىر ئىرقنىڭ باشقۇرۇشىنى ياقتۇرمايدۇ. بايلىق ياكى ماددىي نەرسىلەر كىشىلەرنى خۇشال قىلالمايدۇ. كۆپىنچە ۋاقىتلاردا، كىشىلەر ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان نەرسىلەر ئۇلارنى خۇشال قىلىدۇ. مەن ئۇيغۇرلارغا مۇناسىۋەتلىك ھەممە نەرسىنى ياخشى كۆرىمەن: مەدەنىيەت، ئۆرپ-ئادەت، تىل، ئەنئەنە، ئەدەپ-ئەخلاق، سەمىمىيلىك، ئاللاھقا ئىشىنىش.

بۇنىڭدىن باشقا، شەرقىي تۈركىستان، يەنى خىتايدىكى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى، ئاسىيانىڭ مەركىزىگە جايلاشقان. ئۇ تارىختا مەشھۇر بولغان قەدىمكى يىپەك يولىنى بويلاپ جايلاشقان، 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان مۇھىم سودا مەركىزى بولۇپ كەلگەن. شەرقىي تۈركىستان زېمىنى نۇرغۇن ئۇلۇغ مەدەنىيەتلەرنى بارلىققا كەلتۈردى ۋە تارىخنىڭ ھەر قايسى ۋاقىتلىرىدا ئىلىم-پەن، مەدەنىيەت ۋە كۈچنىڭ بۆشۈكى بولۇپ كەلدى. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھازىرقى زېمىنى 1 مىليون 820 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر. ۋەتىنىمنىڭ مول تارىخى ۋە كۆپ خىل جۇغراپىيەسى بار. ئۇنىڭدا ناھايىتى چوڭ قۇملۇق، چوڭ تاغ، گۈزەل دەريا، يايلاق ۋە ئورمانلار بار.

مەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ماشىنا، پويىز ۋە ئايروپىلانسىز ياشىشى كېرەكلىكىنى ئويلىمايمەن، ئەمما مەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بارلىق ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ئۇسۇللار بىلەن ئېزىلىۋاتقان ھازىرقى ۋەزىيىتىگە قارشى تۇرىمەن. مەن خەلقىمىنىڭ ئىززەت-ھۆرمەت، ئەدەپ-ئەخلاق، ئاساسىي كىشىلىك ھوقۇق ۋە ئەركىنلىككە ھۆرمەت قىلىش، ئادالەت ۋە باراۋەرلىك بىلەن ياشىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.